

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA TÜR DEĞİŞTİRME ÖRNEKLERİ

Ahmet GÜNŞEN*
Mehmet Dursun ERDEM**

ÖZET

Bu makalede kelimelerin isimden fiile tür değişimleri incelenecektir. Tür değiştirme konusunu Türkiye Türkçesi ağızları çerçevesinde ele alan bu çalışmada, özellikle *haydi*, *çabuk* ve *yavaş* kelimeleri üzerinde durulacaktır. Karadeniz ve Rumeli ağızları başta olmak üzere, birçok yörede *haydi*, *çabuk* ve *yavaş* kelimelerinin fiil çekim ekleri aldığı ve yüklem olarak cümlede görev yaptıklarını görmekteyiz. Birçok çalışmada isim grubu içerisindeki tür değişimleri incelenmiştir. Fakat bu çalışmada bizzat isim türünden kelimelerin hiçbir ek almadan fiil grubuna geçişleri görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağızları, Tür Değiştirme, gramer, şekil bilgisi

ABSTRACT

In this article investigated change of word kinds from noun to verb. Topic of kind change, in this study that taken up in frame of Türkiye Turkish dialect, especially on words of *haydi*, *çabuk* and *yavaş* is emphasized. Firstly on Black Sea and Thrace dialect, in a lot of region, we see that *haydi*, *çabuk* and *yavaş* words take conjugation suffiks and take function as a predicate in sentence. In a lot of studies were investigated changes of kinds in noun group. But in this study will be seen that words of noun kind is included in verb group without suffiks.

Key Words: Türkiye Turkish Dialect, kind change, grammar, morphology

0. Giriş

Sosyal ve canlı bir varlık olan diller, sürekli bir değişme ve gelişme içerisindedirler. Ses ve şekil bilgisiyle sınırlı kalmayan bu değişme ve gelişmeler, söz varlığına, hatta kelime türlerine kadar uzanır. Bazı kelimelerde gördüğümüz anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi gibi anlam değişmelerinin yanında, bazı kelimelerin de zamanla tür değişikliğine uğradıklarına tanık olmaktadır.

Ancak kelimelerin tür bakımından geçirdikleri bu değişim, Türkiye Türkçesi için çok yeni sayılabilecek bir konudur. Dolayısıyla gramerlerimizde, Türkçede kelimelerin tür bakımından esnek bir yapıya sahip olduğu, bir cümlede isim olarak kullanılan bir

* Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, agunsen@gazi.edu.tr

** Atatürk Üniversitesi Erzincan Fen-Edebiyat Fakültesi, mdursunerdem@hotmail.com

kelimenin bir başka cümlede sıfat veya zarf olarak kullanılabilmesi (Mesela; *güzel* kelimesinin “Ben *güzele güzel* demem, *güzel* benim olmayınca” cümlesinde *isim*, “Ayşe’nin *güzel* yazısı var.” cümlesinde *sıfat*, “Öğretmenimiz *güzel* konuşuyor.” cümlesinde ise *zarf* olması gibi.) şeklindeki sınırlı bilgi ve örneklerle yetinildiğine tanık oluruz.

Terim sözlüklerimizde de durum bundan pek farklı değildir. Belli başlı terim sözlüklerinde, söz konusu dil olayına bir ad bulamadığımız gibi, konunun, yabancı dillerdeki fonksiyon değişmelerine göndermeler yapılarak, sınırlı birtakım bilgi ve örneklerle geçiştirildiğini görmekteyiz.

Dolayısıyla sorunun çözümü veya Türkçedeki durumunun ortaya konulması, konuyu değişik açılardan irdeleyen bağımsız araştırma yazılarına kalmaktadır.

Bu bakımdan bizden önce bu konuyla ilgili çalışmalardan ve çalışmalarından söz etmek yerinde olacaktır.

Türkiye Türkçesinde sözcük türü değişmelerine dikkati çeken ilk araştırmacılardan birisi olan Mustafa Sarı, “Belirli sözcük türüne ait bir kelimenin yapı bakımından bir değişikliğe uğramadan diğer bir deyişle, herhangi bir ek almadan başka bir sözcük türüne geçmesine *fonksiyon değişirme* (functional shift ya da conversion) adı verilmektedir.”¹ demekle birlikte, tür değişirme örneklerine Türkiye Türkçesinde yapım veya çekim eklerinden birini almış kelimelerde de rastlandığını belirterek, başta zarf-fiil, iyelik ve çatı ekleri olmak üzere bazı yapım ve çekim eklerinin kalıplaşması sonucu birçok kelimenin birden fazla sözcük türüne girebildiğini önce art zamanlı, sonra da eş zamanlı olarak ortaya koymuştur.

Türkçede art zamanlı sözcük türü değişikliklerini ek kalıplaşması çerçevesinde ele alan ve kalıplaşan eklere göre tasnif eden Sarı, “*öte, göre, ile, takı/dakı, diye, ötürü; gibi, gayri, bazı, sakın; bile; bayağı*” kelimelerinin ek kalıplaşması sonucu tür değişmesine uğrayıp, sonuncu hariç, edat olarak kullandıklarını, sonuncusunun da zarf özelliği kazandığını ortaya koymuştur.²

Sarı, Türkiye Türkçesinde sözcük türlerinin eş zamanlı olarak değişikliğe uğramasını incelediği çalışmasında ise, “ister...ister, gelgelelim, ne var ki” örnekleriyle fiil ve cümle unsurlarının bağlaç olarak, Anne! Yandık! Bittik!... gibi örneklerde

¹ M. Sarı, 2000: 227; M. Sarı, 2001: 229.

² M. Sarı, 2000: 227-242.

görüldüğü üzere, anlamlı birtakım kelimelerin, duygu değeri yüklenilerek ünlem olarak, yine kelime grubundan bir sözün düşmesi ve eklerin fonksiyonlarını yitirmesi sonucunda da bazı kelimelerin tür değişikliğine uğrayarak sıfat olarak (canım İstanbul, ertesi gün, böylesi işler, öylesi sözler; aksine davranışlar, böylesine sözler, sahadanda yumurta, yünden kazak, demirden kapı...vb.) kullanılabildiklerini ortaya koymuştur.³

Bizim bu çalışmamızla eş zamanlı gerçekleşen bir çalışma da Musa Duman ile Feryal Korkmaz'a ait. Duman ve Korkmaz, "Evliya Çelebi Seyahatnamesindeki Tür Değiştiren Kelimeler Üzerine" adlı bildirimlerinde, konuyu bir eser çerçevesinde sınırlayarak ele alıp incelemişlerdir.⁴ Duman ve Korkmaz, Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde görülen tür değiştirme örneklerini, Türkçenin tarihi gelişimi içinde gerçekleşen ve ortak dilde de yerleşen kalıcı tür değiştirme örnekleri ve Seyahatname'ye mahsus, daha doğrusu Evliya Çelebi'nin kullanımına bağlı tür değiştirme örnekleri olmak üzere iki alt başlık altında toplamışlardır. Duman ve Korkmaz, çalışmalarında, 'aceb gibi isim iken sıfat ve zarf olarak, âhir gibi hem isim hem zarf olarak, cümle gibi hem isim, hem zarf hem de zamir olarak, ibtidâ gibi isim ve zarf olarak, taşra gibi zarf iken sıfat ve isim olarak kullanılan birçok kelimenin tür değişimine uğradıklarını vukufu ve ayrıntılı olarak ortaya koymuşlardır.

Gerek M. Sarı'nın gerekse M. Duman ve F. Korkmaz'ın çalışmaları, genel olarak tür değiştirme örneklerini *isim* çerçevesinde tuttuklarını, yani fiilden isme, fiilden edata, fiilden ünleme, isimden sıfata, isimden zarfa ve zarftan sıfat veya isme geçen tür değiştirme örneklerini ortaya koyduklarını görüyoruz.

Oysa konunun isimden fiile dönük örnekleri, yani isim soylu bir kelimenin fiil çekimi eki alarak çekimli fiil olarak kullanılan örnekleri de az değildir. İşte, bu çalışmanın konusu, isimden fiile dönük tür değiştirme örnekleridir.

Ancak, isim merkezli tür değiştirme örneklerinin hem art hem de eş zamanlı örnekleri yazı dili/ölçünlü Türkçe için söz konusu iken, fiile dönük tür değiştirme örnekleri ağızlarla sınırlıdır. Dolayısıyla, esas itibarıyla yazı diline geçmeyen ve ağızlarda da sınırlı örnekleri bulunan bu türden değişimleri konu alan çalışmamıza yukarıdaki başlığı uygun gördük.

³ M. Sarı, 2001: 229-238.

⁴ F. Korkmaz'ın ayrıca Evliya Çelebi Seyahatnamesi üzerinde tür değiştirme konusunda çalışması/doktora tezinin de devam ettiğini biliyoruz.

Tür değişirme konusunu Türkiye Türkçesi ağızları çerçevesinde ele alan bu çalışmada, özellikle *haydi*, *çabuk* ve *yavaş* kelimeleri üzerinde durulacaktır. Zira, bu kelimeler tür değişirme açısından çok iyi üç örnektir.

Kelime türü bakımından esas itibariyle isim olan bu kelimeler, Türkiye Türkçesi ağızlarında fiil çekim eklerini alarak yüklemleşmektedirler. Karadeniz ve Rumeli ağızları başta olmak üzere, birçok yörede *haydi*, *çabuk* ve *yavaş*⁵ kelimelerinin fiil çekim ekleri aldığını ve yüklem olarak cümlede görev yaptıklarını görmekteyiz. Araştırma ve bizzat gözlemlerimiz sonucunda bu kelimelerin şu şekillerle kullanıldıkları görülmüştür:

1. Tür Değiştiren Kelimeler

1. 1. Haydi: Esas itibariyle isteklendirme ve çabukluk belirten bir ünlem edatı olan bu kelime için Türkçe Sözlük'te şu bilgi ve örnekleri buluyoruz:

“haydi, hadi ünl. 1. İsteklendirmek, çabukluk belirtmek için kullanılır: Haydi çocuklar. Haydi arkadaşlar. ‘Evet yolladık, oğlum, hadi götür bakalım!’ –M. Ş. Esenal. ‘Hadi sen git, beni yalnız bırak, bu akşam iyi değilim.’-A. İlhan. 2. Kabul ve onama bildirir: Haydi senin dediğin olsun, al götür. –Ben eve giseyim mi? –Haydi git. 3. İhtimal belirtir: ‘Ne kadar yaşayabilirdim? Altmış, yetmiş, doksan, hadi yüz sene...’ –Ö. Seyfettin. 4. Hafifseme, alay etme belirtir: Haydi sen de! ‘Hadi oradan be maskara!’-N. Cumalı. Hadi, bunları başkasına anlat!. 5. Hoş görme anlamında kullanılır: Haydi gelmedi, bari bir haber gönderseydi!..”⁶

Hem yazı hem de konuşma dili için geçerli olan bu anlam ve kullanımların yanında, söz konusu ünlem edatının üzerine emir ve şart çekimi ekleri alarak çekimli fiil gibi kullanılması ise daha çok ağızlara özgüdür. Bu edatın fiil çekim eki alarak tür değişikliğine girdiği belli başlı şekil veya kullanımlar şunlardır:

Haydi-n : Bu kullanımda, kelime kökünün üzerine fiil çekim eki olan ikinci çokluk şahıs emir ekinin geldiğini görmekteyiz. Kelimenin en yaygın kullanım şekli budur.

Türkçe Sözlük'ün de halk ağzında *haydi* ünleminin birden çok kişiye seslenirken emir kipine göre aldığı biçim⁷ olarak gösterdiği

⁵ Bahsi geçen kelimelerle ilgili makaleye alınan bütün kayıtlar Mehmet Dursun ERDEM'in arşivinde kayıtlı olup, kimi örnekler soruşturma ve anket çalışması sonucu elde edilmiştir. Bu soruşturma ve anketler de elimizde mevcuttur.

⁶ Türkçe Sözlük, 1988-I: 625.

⁷ Türkçe Sözlük, 1988-I: 625.

bu kullanımın *ünlem* olarak gösterilmesi, üzerine getirilen emir ekinin ek kalıplaşmasına uğradığı düşünülmediğinden olmalıdır. İlk bakışta, tekrar ünlem edatı olarak kullanıldığını düşünmek yanlış olmayabilir. Ancak diğer çekimlerini de düşününce, onu ünlem veya ünlem edatı olarak saymanın peşin olarak kabul edilebilecek bir görüş olmadığı açıktır.

Bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında *haydin* biçiminin yine "Acele et, çabuk ol!" anlamıyla kullanılan bir de *haydindi* biçimi de vardır. Mesela; Denizli yöresine ait bir türkünün bir mısraı şöyledir: "*Haydindi, hopla da gel yanuma.*"⁸

Kaynaklarda bu *haydin* ve *haydindi* kelimelerinin yapılarıyla ilgili görüşlere de rastlıyoruz. Nitekim, "Emir şeklinin çokluk ikinci şahsının sonunda, çok nadir olarak, ekleşmiş bir hitap unsuru görülür." diyen Muharrem Ergin, "Bakındı hele!", "Durundu!" gibi sözlerdeki *-dı /-du* unsurlarının *hadi, haydi* kelimelerinde de görülen, hatta bazen tek başına kullanılan "*di!*" hitap edatından geldiğini söylemektedir.⁹

J. Deny'i de, fiillerin emir çekimini işlerken, bir uyarı notuyla emir ikinci çokluk şahıs eki olan *-(y)in*'in bir çeşit benzeşim (analoji) yoluyla *aman*¹⁰ ve *haydi* ünlemlerine getirildiğini belirtmekle kalmaz, *haydi / hadi /hayde* ünlemlerinin ya *hay* ile *di* veya *de* ünlemlerinin birleşmesinden ya da *hayda-* fiilinden teşkil edilmiş olabileceğini söyler.¹¹

J. Deny, söz konusu *haydi* edatıyla ilgili bilgi ve örnekler sunduktan sonra, bir "ihtar"la, bu edatın emir çekimiyle olan benzeşimi dolayısıyla, birden çok şahsa hitap edildiği zaman emir kipinin çokluk ikinci şahıs ekini alarak *haydi-ñ* biçimine girdiğini, ancak bu olayın sadece Türkçeye ait olmadığını, /h/ foneminin konuşan ve konuşulanan çokluğunu ifade edecek şekilde aynı görevle Rumence ve Tanca Arapçasında da görüldüğünü belirtir.¹²

⁸ Derleme Sözlüğü'nde aynı kelimenin Konya Beyşehir'de de kullanıldığı tespit edilmiştir. bk. DS-VII: 2316.

⁹ M. Ergin, 1985: 308. M. Ergin'in ve aşağıda J. Deny'nin zikrettiği bu *di* hitap edatı ile N. Hacıeminoğlu'nun Batı Türkçesine ait edatlar arasında gösterdiği *diñ* "haydi" edatı aynı edat olmalıdır. Ancak ikincisinin üzerinde yine emir ikinci çokluk şahıs eki vardır. Adı geçen edat ve "didiler ki diñ götür", "diñ imdi günâhlar yerine hasenatlar yazıñ" vb. örnekler için bk. N. Hacıeminoğlu, 1992: 287.

¹⁰ Emir ikinci çokluk şahıs eki olarak kullanılan biçimleri için bk. Türkçe Sözlük, 1988-I: 62; DS-I: 236-237.

¹¹ J. Deny, 1941: 364.

¹² J. Deny, 1941: 690.

J. Deny'nin verdiği bu bilgilere, onun çalışmasını Türkçeye kazandıran Ali Ulvi Elöve bir dipnotla katkıda bulunma ihtiyacı duyarak, kelimenin **(h)ayda-** 'hareket etmek' fiilinden alınmış olabileceğinden¹³ hareketle, bunun esasen **(h)ayda-** şeklinde gerçekten bir emir çekimi olmasının da mümkün olabileceğini; **haydi, hayde** gibi kalınlık-incelik uyumuna aykırı şekillerini de sonradan almış olabileceğini, dolayısıyla bunlarda benzeşim (analoji) aramanın gereksiz olduğunu belirtir.¹⁴

Biz, **haydi, haydin** ve **haydindi** kelimelerinin yapılarını, hatta kökenlerini tartışmaya açan bu görüşleri tartışacak değiliz. Bizi burada ilgilendiren asıl konu, **haydi** veya **hadi** edatlarının bir hitap unsuru olarak daima emir ikinci çokluk şahıs çekimi eki alarak kullanılmış olmasıdır.

Haydi-sene : Bu şekil de çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Kelime köküne Anadolu ağzlarında çok sık rastlanan şart ekinin "-sene" şekli gelmiştir. Bu şekil birçok Anadolu ağzında karşımıza çıkar. *Gel-sene, yap-sana, et-sene, iş-sene* "içsene", *dur-sana...*¹⁵ gibi çekimli fiillerde yer alan *-se-n-e*, teklik ikinci şahsa (-n-) bağlı olarak hitap unsuru (-a/-e) almış ve istekle emir arası bir anlam taşıyan şart ekidir.

Haydi-sinner : Çok az kullanılan bu örnekte, *haydi* edatının üzerine emir çokluk üçüncü şahıs eki gelmiştir. Bu örnekler Samsun'un Ladik, Havza, Ordu'nun Aybastı, Tokat'ın Erbaa ve Sinop merkez ağzlarında tespit edilmiştir. Az kullanımına karşın birçok ağzda karşımıza çıkabilmektedir.

Haydi edatının **hadi** biçiminin de **hadisene, hadisenize, hadiseye** "Çabuk olsa ya!" çekimleri, hatta isteksiz veya gevşek kalınarak bir fırsatın kaçırılmasından duyulan pişmanlığı gerek bir iç konuşma ile gerekse başkasına anlatma sırasında **hadisem ya**

¹³ Bugün Türkiye Türkçesi ağzlarında kullanılan *hayda-* 'çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek' fiilinin varlığı, üstelik Rumeli ağzları başta olmak üzere bazı ağzlarda /h-/siz olarak *ayda-* şeklinde kullanılır olması, bu görüşü destekler niteliktedir. Bk. Türkçe Sözlük, 1988-I: 625; DS-I: 410; DS-VII: 2316.

¹⁴ J. Deny, 1941: 690.

¹⁵ Bu şekillere Türkiye Türkçesi ağzları içinde, başta Orta Anadolu, Orta Karadeniz ve Rumeli ağzları olmak üzere birçok bölgede rastlanır. Bk. Günşen 2000:145, Eren 1997:76, Erdem 2006:152. Tespit edilen örnekler, yazılı kaynaklardan çok, büyük oranda yazarların doğup büyüdüğü Karadeniz ve Rumeli ağzlarından derlenmiştir.

Samsun ve Sinop gibi Batı Karadeniz illeri ağzlarında da aynı örneklere rastlanır. Ordu ve Aybastı ağzlarında bu şekillerin oldukça yaygın kullanılmasına karşın, bu yöreler üzerine çalışan araştırmacıların eserlerinde bu tür örneklere rastlanılmamıştır. Bk. Aydın 2002, Demir 2001.

“Çabuk davransam ya! İş işten geçti.” şeklinde birinci teklik şahsa ait çekimi bile kullanılır.¹⁶

1. 2. Çabuğ/çabuğ/çabık: Daha çok fiilleri niteleyen zarf görevinde (Çabuğ ol, çabuğ gel... vb.) kullanılan bu kelimenin de zamanla tür değiştirerek fiil gibi kullanılmaya ve çok işlek olarak fiil çekim eklerini almaya başladığını tespit ettik. Hatta bu kelime **haydi** kelimesinden daha farklı ve çeşitli fiil çekim eklerini almaktadır. Tespit edebildiğimiz örnekler şunlardır:

Çabuğ-un/çabuğ-un/çabık-ın : Emir çokluk ikinci şahıs ekiyle kullanılan en yaygın şekillerdir.

Çabuğ-sana/çabuğ-sana/çabık-sana, çabuğ-sanıza : Yine emir teklik ve çokluk ikinci şahsa bağlı olarak, şart ve şahıs eki üzerine hitap edatının eklenmesiyle oluşmuş bu şekillerin ağızlarda çok işlek olarak kullanıldığını görüyoruz.

Çabuğ-u-yom/yam: İsim soylu çekimlerin tür değiştirerek çekimli fiil olarak kullanılmaları konusunda ilginç bir örnektir. Tür değiştirme sürecinin ne kadar yaygınlaştığının da çarpıcı bir göstergesidir. Şimdilik, kelimenin şimdiki zaman birinci teklik şahıs ekiyle çekime giren örneklerine rastlanılmıştır. Nadir kullanılan örneklerin genellikle karşılıklı konuşma esnasında ortaya çıktığı tespit edilmiştir:

- Haydi *sene*, çabuğ *sana!*
- **Çabuğuyom, çabuğuyom!**

Bu örnekte de görüldüğü üzere, hâl ve tavır ifade eden ve ölçünlü Türkçede genellikle hâl zarfı olarak kullanılan **çabuk** ismi, kişinin çok acele etmesinin istendiği veya bu konuda kendisine baskı yapıldığı durumlarda, **şimdiki zaman** çekimine girmektedir.

1. 3. Yavaş: Bir hâl ve tavır ismi olan **yavaş** kelimesi de, ölçünlü Türkçede fiillerin önüne gelerek onları niteleyen ve böylece cümle içinde genellikle zarf görevinde kullanılan bir kelimedir: **Yavaş ol, yavaş yap, yavaş yürü...** gibi. Ancak **çabuk** kelimesinde olduğu gibi, **yavaş** kelimesinin de ağızlarda tür değiştirerek üzerine fiil çekim ekleri aldığı görülmektedir. Ancak **yavaş** kelimesi, **çabuk** ve **haydi** kelimelerine göre daha az kullanılmakta ve nadiren kullanıldığı için de örnekleri oldukça zor tespit edilmektedir.

¹⁶ Son iki örnek, Edirne ili İpsala ilçesi Turpçular köyünden derlenmiştir. Diğerleri zaten halk ağızlarında yaygın olan kullanımlardır.

Yavaş-ın: Bu örnek de hâl ve tavır ismi olan kelimenin emir ikinci teklik şahıs çekimiyle kullanılan yaygın şeklidir.

Yavaş-sana, yavaş-sanıza: Kelimenin ikinci teklik ve çokluk şahsa bağlı olarak şart eki üzerine hitap edatı almış bu kullanımı, en yaygın kullanılan şeklidir.

Yavaş-ı-yom/yam: Bu biçim de, yine karşılıklı konuşmalar sırasında **çabuú/çabuò** kelimesinde olduğu gibi aciliyet bildiren ve vurgulanan durumlarda ortaya çıkar:

- Yavaş, yavaş!
- **Yavaşıyom, yavaşıyom!**

Konuşan birinci kişi, muhatabı ikinci kişiye **yavaş** olmasını aceleyle ve vurgulayarak belirtirken, ikinci kişi de biraz kızgınlığını belirtir mahiyette cevap vermektedir. "**Yavaşıyom.**" şeklinin böyle bir konuşma sırasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Yavaş-tınız: Bir işte çalışırken "İyice ağırlaştınız, yorulup işi ağırlaştırdınız." anlamıyla kullanılan bu örnek de tür değiştirmenin sınırlarını belirleme açısından ilginç bir veridir.¹⁷

Düzce ağzından derlenen¹⁸ **yavaştın** "Yavaş olun, kendinize gelin!" örneği de söz konusu kelimenin çekimli bir fiil olarak kullanıldığına önemli bir tanıktır.

1. 4. Başka Örnekler

Yukarıda belirttiğimiz bu çok yaygın örneklerin dışında, isimlerin tür değiştirerek fiil olarak kullanma eğilimi içine girdiklerini pekiştiren başka örnekler de vardır. Mesela, çok yaygın olarak kullanılan **haydi, yavaş** ve **çabuk** örnekleri dışında, Edirne ve yöresi ağzlarında erkekler arasındaki selamlaşmalarda sürekli **Merhabayın**, hatta ikileme hâlinde **Merhabayın, merhabayın!** sözü de kullanılır. Bu selamlaşma sözü, tek bir kişiden bir gruba dönük olabileceği gibi, iki grup arasında da daima böyle söylenmektedir.

Yine Trakya'da iki veya daha fazla kişiden oluşan yolcu veya misafirler uğurlanırken "**Güle güleyin!**" denir. Burada da zarf-fiil eki ile oluşmuş **güle güle** ikilemesinin bir isim unsuru olduğu hâlde, emir ikinci çokluk şahıs eki alarak çekimlendiğini, dolayısıyla fiil olarak kullanıldığı açıktır. Bu çekim, saygı ve incelik duygusuyla birinci şahıslarca ikinci teklik şahsa hitaben de kullanılmaktadır.

¹⁷ Edirne ili, İpsala ilçesi Turpçular köyünden derlenmiştir.

¹⁸ DS-XI: 4204.

Aynı yörede “YÀ, bi dakka**sana** sen!”¹⁹ gibi tür değiştirmenin başka isimlerdeki örneklerine de rastlamak mümkündür. Bu ve benzeri örnekler, isim soylu kelimelerin fiil çekimi ekleri alarak fiil olarak kullanılmalarının yaygınlık kazandığını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

2. Bu araştırma yapılırken, bu yapıların nasıl oluşabileceği konusunda birçok araştırmacının bilgisine başvurulmuş, sonuçta şu görüşler ortaya çıkmıştır:²⁰

2. 1. Bu kelimeler *i-* fiilinin ekleşmesiyle oluşmuştur. *Haydi-i-sene* gibi.

2. 2. Kısalma eğilimi sonucu meydana gelmiştir.
 çabuğ olun>çabuğun,
 yavaş olun>yavaşın,
 haydi gel-sene>haydisene gibi.

2. 3. Üçüncü izah en çok kabul edilen ve bu çalışmanın yazarlarının da tezi olan açıklamadır. Yani, söz konusu isimlerin üzerine gelen fiil çekimi ekleri ne *i-* fiili eklenmesi ne de kısalma eğilimidir; aksine tamamen tür değiştirme sonucu fiil çekim ekleri bu isimlerin üzerine gelmiştir.

Gerçekten *i-* fiiliyle bu oluşumları açıklayamayız. Çünkü *haydi-i-sene* açıklaması, *haydi-n* örneği için geçerliliğini yitiriyor. Üstelik *çabuğ-un*, *çabuğ-uyom* gibi çekimleri de izah etmekten oldukça uzaktır. Ayrıca **ise**, ağızlarda ünlü ile biten kelimelere -*(y)IsA/ -(y)UsA*, ünsüzle biten kelimelere de *-IsA/-UsA* şeklinde eklenmektedir. Dolayısıyla **çabuğ-sana** gibi ifadelerde şart eki doğrudan isme eklenmiş gibi görünmektedir. O hâlde bu şekiller, **haydi-sene** de dahil olmak üzere, *i-* fiilinin ekleşmesi sonucu oluşmuş olamazlar.

İkinci görüşte, **çabuğ-un** ve **yavaşın** örnekleri kısalma eğilimi sonucu *ol-* fiilinin düşmesiyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak aynı emir ekini almış **haydin** başta olmak üzere, **haydisene**, **çabuhsana**, **yavaşıssana**, **çabuhuyom**, **yavaşıyom** örneklerini bu

¹⁹ 25.08.2006 günü, misafirleri olduğumuz Keşan İlçe Tarım Müdürü Lütfü Acar ile Gökçetepe Köyü Muhtarı Abdullah Kemik'in oturup çay içip sohbet ettiğimiz parktan ayrılırken hesabı ödeme yarışına girdikleri sırada, her ikisinin de karşılıklı olarak birbirlerine söyledikleri cümledir. A. G.

²⁰ Görüş ve düşüncelerini bizimle paylaşan Musa Duman başta olmak üzere Mustafa Argunşah, Marcel Erdal, Leyla Karahan, Nurettin Demir, Emine Yılmaz, Astrid Menz, Benrt Brendemoen, Necati Demir, Efrasiyap Gemalmaz, Ahmet Demirtaş'a çok teşekkür ederiz.

açıklama izah edemez. Dolayısıyla kısalma eğilimi de bu örnekleri izah etmekte yetersiz kalmaktadır.

Üçüncüsü ise kanaatimizce şüpheyi meydan vermeyecek ölçüde doğru olan izah şeklidir. **Gerek~ gerek- köhne~ köhne- eski ~ eski-** kelimelerinde olduğu gibi bazı isimler fiil şekillerinde kullanılabilirler. Yani tür değiştirebilirler ve kendi grubundan farklı çekim ekleri alabilirler: **Gerektir, gerekli x gereksiz – Gerekir, Gerekiyor; Köhnedir-Köhnemiş, Köhneyin; Eskidir - Eskimiş, Eskiıyor, Eskiyin...**vb. Bu konuda *buyur-* fiili de ilginç bir örnek teşkil eder. Yaygın kullanımıyla fiil olan (*Buyrun, buyurdu, buyursunlar ...vb.*) bu kelimenin **kabul buyur-** gibi *yardımcı fiil* olarak, **buyur et-** örneğinde olduğu gibi *isim* olarak kullanıldığına da tanık olmaktadır ki, onu da kelimelerin zamanla nasıl bir tür değiştirme sürecine girebileceklerini gösteren bir başka ilginç örnek olarak değerlendirebiliriz.

İşte, başta **haydi, çabuk/çabuk/çabık ve yavaş** kelimeleri olmak üzere, birçok isim soylu kelime de bu şekilde tür değiştirip fiilleşmiş olmalıdır. Bu durum bize eş sesli fiillerin nasıl oluştuğu yolunda da fikir vermesi bakımından çok önemlidir.

İsim soylu kelimelerin bir fiil gibi çekim eki alarak fiilleşmelerinde, özellikle **haydi, haydin, haydindi** örneklerinden hareketle söylersek, birtakım seslenme edatlarının emir çekimi işleviyle kullanılmalarının da etkisi düşünülebilir. Nitekim, Türk dilinin tarihi lehçelerinden olan Çağatay Türkçesinde de benzer kullanımların varlığını biliyoruz.²¹ Bu anlamda, M. Ergin'in de işaret ettiği gibi, Batı Türkçesinde de **diñ** "haydi" edatı, bu geçişte önemli bir rol oynamış olabilir. Ayrıca, birçok edatın zamanla ekleşmiş olmasını da bu düşüncemize dayanak olarak hatırlatabiliriz. *Gelsen-e, baksan-a; gelin-di, durun-du*, hatta *hay-di-n-di* örnekleri bunun en güzel örnekleri değil midir? Hatta, Eski Türkçedeki asıl şekli *erki* olan, Türkiye Türkçesinde *ki*, Türkmen Türkçesinde de *-úÀ/-kē* biçiminde yaşayan edatın Türkmen Türkçesinde üzerine şahıs ekleri alacak kadar (Kimden habar alam kām? "Kimden haber alayım ki?")²² eklediğini de ilave edebiliriz.

Kısacası, Türkiye Türkçesinde ağızlar ölçeğinde de olsa, başta **haydi, çabuk, yavaş** kelimeleri olmak üzere, aldıkları eklerle birçok kelime tür değiştirerek fiil kategorisine de girebilmektedir. Bu tür değişimler ilk olarak ağızlarda başlamakta, daha sonra yazı diline

²¹ Bk. B. Atalay, 1950: VII.

²² Bk. Z. Korkmaz, 1995-I: 624.

sızmaktadır. Bu açıdan ağızların, içlerinde ilgi çekici tür değişimi örnekleri barındırdığı söylenebilir. Bu örnekler ağız bölgesine göre de değişiklik arz etmektedir.

3. Sonuç

Haydi, çabuh, yavaş kelimeleri Orta Anadolu, Orta ve Batı Karadeniz, Trakya, çok nadir olarak da Doğu Karadeniz'de fiil çekim ekleriyle kullanılmaktadırlar. Daha çok emir ikinci teklik şahıs (-n) ve şart ekinin hitap eki almış şekliyle (-sana/-sene, -sanıza/-senize) kullanılan bu yapılardan **çabuh/h** ve **yavaş** kelimeleri daha da ileri giderek şimdiki zaman çekimine de girmektedirler. Yani isim türünde bir kelimeyken tür değiştirip fiil olarak da kullanılmaya başlamışlardır.

Bu tür yapılar ilk olarak ağızlarda başlamakta, daha sonra da genellikle kahramanlarını ağız özellikleriyle konuşturan hikâye ve roman yazarlarınca yazı diline de girmektedir. Bu kelimeler tür değiştirme açısından önemli örneklerdir. Ayrıca bu örnekler eş sesli fiil ve isimleri açıklamak için farklı bir bakış açısı da sunmaktadırlar. Birçok eş sesli fiil ve ismin bu şekilde oluşabileceği görülmektedir. Ağızlarda kelime türleri arasındaki geçişler yazı diline göre daha hızlı ve farklılık göstermektedir. Ağızlara bu açıdan bakıldığında çok daha fazla malzeme elde edileceği açıktır.

KAYNAKÇA

- Atalay, Besim (1950); *Mirzâ Mehdi Mehmet Han Seng-lâh Lûgat-i Nevai* (Tıpkıbasım), İstanbul: TDK Yay.
- Aydın, Mehmet (2002); *Aybastı Ağzı*, Ankara: TDK Yay.
- Derleme Sözlüğü* (VII [1974], XI. C. [1979]), Ankara: TDK Yay. (DS)
- Demir, Necati (2001); *Ordu İli ve Yöresi Ağzları*, Ankara: TDK Yay.
- Deny, Jean (1941); *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Terc.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.
- Duman, Musa-Korkmaz, Feryal (2005); “Evliya Çelebi Seyahatnamesindeki Tür Değiştiren Kelimeler Üzerine”, Erdem, Mehmet Dursun (2006). *Samsun Asarcık Ağzı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans tezi.
- Eren, Emin (1997); *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağzları*, Ankara: TDK Yay.
- Ergin, Muharrem (1985); *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (2004); *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınlar
- Hacıeminoğlu, Necmettin (1992); *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yay.
- Günşen, Ahmet (2000); *Kırşehir ve Yöresi Ağzları*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Zeynep (1995); “Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı ile ki Şüphe Edati Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 1. C., Ankara: TDK Yay., s. 620-624.
- Räsänen, Martti (1933); *Türkische Sprachproben Aus Mittel-Anatolien, I Sivas Vil.*, Helsinki: Studia Orientalia, Edidit Societas Orientalis Fennica.
- Sarı, Mustafa (2000); “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması”, *Türkoloji Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 1, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yay., No:1, Ankara, s. 227-242.
- Sarı, Mustafa (2001); “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Eşzamanlı Değişikliğe Uğraması”, *Türkoloji Dergisi*, Cilt: XIV, Sayı: 1, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yay., No:2, Ankara, s. 229-238.
- Türkçe Sözlük* (1988), C.I-II, Ankara: TDK Yay.